

Kontantenes plass i det norske betalingssystemet

Aris Kaloudis og Ola Storberg, konsulenter i Avdeling for finansiell infrastruktur og betalingssystemer¹

Bruken av betalingsmidler som konkurrerer med kontanter, spesielt betalingskort, har økt betydelig på 1990-tallet. Dette indikerer at kontanter benyttes stadig mindre for vanlige transaksjonsformål, selv om de nok fortsatt er det dominerende betalingsmidlet ved oppgjør av små transaksjoner. Samtidig viser tall for publikums bruk av kontanter de siste år knapt noen endring. Publikums beholdninger av kontanter, justert for inflasjonsutviklingen, har til og med økt på 1990-tallet. Artikkelen drøfter dette tilsynelatende paradokset og konkluderer med at kontanter ikke bare brukes til de normale transaksjonsformål: det kan være en betydelig, og muligens økende bruk av kontanter til formuesoppbevaring og i den «svarte økonomien».

Innledning

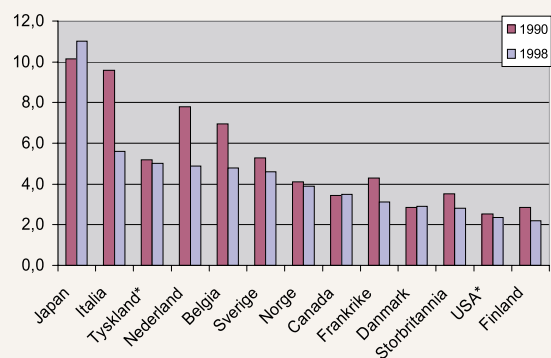
Denne artikkelen ser på bruken av kontanter i Norge og forsøker å forklare hvorfor verdien av kontantbeholdningen, dvs verdien av kontanter i sirkulasjon utenfor Norges Bank, øker til tross for en markant økning i bruken av betalingsmidler som konkurrerer med kontanter. Først ser vi kort på bruken av kontanter i Norge i forhold til andre land. Deretter ser vi på ulike indikatorer som mål på bruk av kontanter. Først drøftes noen indikatorer som tar utgangspunkt i den utestående kontantbeholdningen i forhold til noen sentrale økonomiske størrelser som BNP og privat konsum. Slike indikatorer kan imidlertid ikke måle kontantenes sirkulasjon i økonomien. Derfor ser vi nærmere på indikatorer som måler hvordan kontantene sirkulerer mellom publikum og bankene. Begge typene indikatorer viser en stabil bruk av kontanter i Norge på 1990-tallet. Dette er i kontrast til den økende bruken av betalingsinstrumenter som konkurrerer med kontanter. Artikkelens neste del viser at bruken av disse betalingsinstrumentene har økt markant gjennom hele 1990-tallet. Dette burde, isolert sett, ha ført til en betydelig nedgang i bruk av kontanter. Hva er årsaken til dette tilsynelatende paradokset? Vi drøfter dette spørsmålet i artikkelens siste del og antyder to sentrale forklaringsfaktorer.

Bruken av kontanter i et internasjonalt perspektiv

Internasjonalt er det vanlig å sammenligne bruk av kontanter ved å se på utestående kontantbeholdning målt i prosent av BNP. Figur 1 viser denne indikatoren for noen utvalgte land i 1990 og 1998. Kontantbeholdningen som andel av BNP i 1998 var klart størst i Japan, med 11 prosent. Deretter følger Italia og flere andre europeiske land, med mellom 5 og 7 prosent av BNP. Når det gjelder USA, utgjør den totale kontantbeholdningen av dollar 5,3 prosent av USAs BNP, men om lag 60 prosent av amerikanske dollar holdes utenfor USA. Tilsvarende gjelder også for Tyskland, hvor om lag 30 prosent av tyske mark holdes utenfor landet. Bare den innenlandske beholdningen i disse to landene er tatt med i figuren. Kontantbeholdningen i Norge i forhold til BNP er mindre

enn i flertallet av andre land, også Sverige, men større enn i land som Frankrike, Storbritannia, USA, Danmark og Finland. Ser en på utviklingen fra 1990 til 1998, skiller Japan seg ut ved at det er det eneste landet i utvalget som har hatt en markert økning i kontantbeholdningen som andel av BNP. Spesielt for Italia, men i stor grad også for Nederland, Frankrike og Belgia, har det vært en betydelig nedgang.

Figur 1. Utestående kontantbeholdning som andel av BNP i utvalgte land. Prosent

Kilde: BIS, ECB og Norges Bank

*) Her viser vi kun kontantbeholdningen innenfor landets grenser. Om lag 30 prosent av Tysklands og 60 prosent av USAs kontantbeholdning befinner seg utenfor de respektive landenes grenser.

I Norge har kontantbeholdningen som andel av BNP vært nesten uendret, den var 4,1 prosent i 1990 og 3,9 prosent i 1998. Nivået på kontantbeholdningen i Norge er således relativt lavt og mer stabilt enn i de fleste andre land i perioden.

Utviklingen i kontantbeholdningen

Tabell 1 viser hovedtall for utviklingen i kontantbeholdningen i Norge i perioden 1980–1999. Tabellen viser at verdien av kontantbeholdningen, både målt i nominelle størrelser og inflasjonsjustert har økt på 1990-tallet. Den nominelle verdien, både totalt og per innbygger, har økt jevnt siden 1980. Den gjennomsnittlige kontantbehold-

¹ Takk til, Grete Øwre, Thorvald Grung Moe, Henning Strand, Kai Larsen, Leif Veggum, Trond Eklund og Amund Holmsen for nyttige innspill og kommentarer til artikkelen.

Tabell 1. Utvikling i utestående kontantbeholdning i Norge (1980–1999)

	1980	1990	1995	1998	1999
Kontantbeholdning (mill. kroner)	19 801,3	29 700,7	38 359,1	43 577,5	43 837,2
Kontantbeholdning per innbygger (nominelle størrelser i kroner)	4846	7002	8799	9833	9824
Kontantbeholdning per innbygger (i faste 1990-kroner)	10090	7002	7818	8230	8038

Tabell 2. Noen ulike indikatorer for bruken av kontanter i Norge

	1980	1990	1995	1998	1999
Kontantbeholdning i forhold til BNP	6,3%	4,1%	4,1%	3,9%	3,7%
Kontantbeholdning i forhold til privat konsum	14,7%	8,8%	8,8%	8,3%	8,0%
Kontantbeholdning i forhold til omsetningen i detaljhandelen*	22,9%	15,5%	14,8%	14,3%	13,9%
Kontantbeholdning i forhold til pengemengden (M1)**	30,7%	10,7%	9,7%	8,8%	8,2%

*) I markedspriser, dvs. inkludert merverdiavgift

***) Ifølge tidligere definisjon av M1. (Norges Bank har endret M1-definisjon i år 2000.)

ningen per innbygger økte fra knapt 5000 kroner i 1980 til nesten 10 000 kroner i 1999. Også målt i faste 1990-kroner har gjennomsnittlig verdi per innbygger økt de siste ti årene, etter et markert fall i perioden 1980–1990.

Som nevnt er kontantbeholdning i forhold til BNP en indikator som ofte benyttes i internasjonale undersøkelser. Men det er også et alternativ å måle kontantbeholdningen i forhold til andre realøkonomiske størrelser. I tabell 2 har vi samlet noen indikatorer som viser forholdet mellom verdien av den utestående kontantbeholdningen og henholdsvis produksjon, konsum, detaljhandel og pengemengde i Norge.

De tre første indikatorene (kontantbeholdningen i forhold til BNP, privat konsum og omsetningen i detaljhandelen) gir et bilde av kontantenes betydning som betalingsmiddel for transaksjonsformål i økonomien. Alle disse indikatorene viser at bruk av kontanter som transaksjonsmiddel ble kraftig redusert i perioden 1980–1990 og at fallet stoppet nesten opp i perioden 1990–1999. De samme utviklingstrekk viser også den siste indikatoren i tabell 2, verdien av kontantbeholdningen i forhold til pengemengden. Som mål for pengemengden har vi benyttet M1, som er summen av utestående sedler og mynt samt kontopenger, dvs. innskudd på anfordring og verdien av ubenyttede kredittmidler i Norge. Denne indikatoren er et mål på kontantenes relative betydning som betalingsmiddel i forhold til kontopenger. I 1980 utgjorde verdien av kontantbeholdningen vel 30 prosent av M1. I 1990 har denne andelen sunket til knapt 11 prosent. Kontantenes betydning som betalingsmiddel ble dermed kraftig redusert på 1980-tallet. I perioden

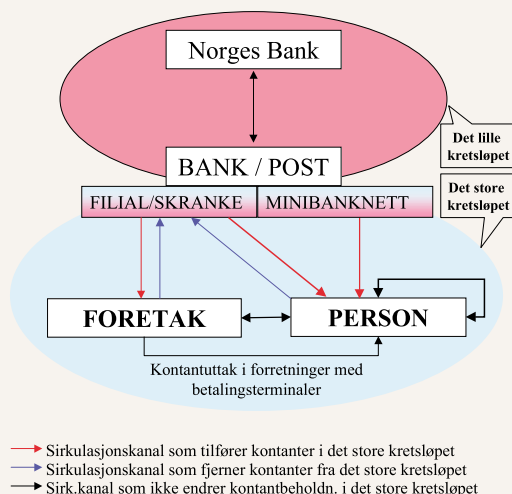
1990–1999 har andelen kun blitt marginalt redusert, ned til vel 8 prosent i 1999. Kontantenes posisjon som betalingsmiddel i forhold til kontopenger er dermed ikke blitt noe særlig svekket på 1990-tallet.

Alle indikatorene i tabell 1 og tabell 2 bygger på verdien av den utestående kontantbeholdningen. Beholdningen av kontanter er imidlertid et lite presist mål på bruken av kontanter, da dette aggregerte beholdningstallet kan dekke over ulike strukturelle forhold knyttet til hvordan kontantene sirkulerer i økonomien. Vi fortsetter derfor analysen med å se nærmere på kontantenes sirkulasjon i økonomien.

Alternative tilnærminger til å beskrive bruk av kontanter – kontantenes sirkulasjonsmønster

Figur 2 viser en modell av kontantenes sirkulasjonsmønster i et betalingssystem. Vi skiller mellom det vi har kalt det lille og det store kretsløpet. Øverste del omfatter kontantenes produksjons-, utskiftings-, bearbeidings-, og forsyningssystem mellom sentralbanken og banker/postvesenet (det lille kretsløpet). Nederste del omfatter systemet hvor sedler og mynt er i bruk og sirkulerer, i hovedsak for transaksjonsformål mellom banker, foretak og husholdninger/personer (det store kretsløpet). De svarte pilene representerer transaksjonstyper hvor kontantene forblir i sirkulasjon ute blant publikum. De blå pilene viser kontantenes gang ut fra det store og inn i det lille kretsløpet, mens kontanter som

Figur 2. Modell av sirkulasjon av kontanter i økonomien

kommer inn i det store kretsløpet (uttak fra minibanker og bank-/postfilialene), er vist med røde piler².

Det er tre typer hovedbrukere i det store kretsløpet: Personer/husholdninger, foretak og bank-/postkontorer inklusive minibanknettet. Vi antar at husholdningene primært bruker kontanter til betalinger på salgssteder, til betaling av regninger i skranke og til å foreta innskudd i skranke. I tillegg foretas det et ukjent antall person-til-person-betalinger med kontanter. I vår modell bruker foretak kontanter bare som vekslenger og til innskudd i bankene etter omsetningsdagen (via nattsafe). Foretakene velger ellers stort sett andre betalingsmidler for å dekke sine betalingsbehov. Dette er en rimelig antagelse som vi imidlertid ikke kan direkte bekrefte empirisk.

En metode for å analysere sirkulasjonen av kontanter i økonomien er å bruke sedlenes og myntenes omløpshastighet inn og ut av Norges Bank (det lille kretsløpet) som en indikator. Fordelen med en slik tilnærming er at den bygger på et tilfredsstillende datagrunnlag med relativt lange tidsserier. Hovedproblemet med indikatoren er imidlertid at den ikke direkte måler sirkulasjon av kontanter blant publikum – som er vårt hovedanliggende her. Sedlenes omløpshastighet fra og til Norges Bank påvirkes av kontantbeholdningens sirkulasjon i det store og i det lille kretsløpet. Det er et relativt komplekst mønster av interaksjoner mellom bankene og Norges Bank som regulerer sirkulasjonen i det lille kretsløpet. Derfor er det vanskelig å si i hvilken grad og hvor nøyaktig sedlenes omløpshastighet til og fra Norges Bank er et mål på sirkulasjonen av kontanter blant publikum, dvs sirkulasjonen i det store kretsløpet. Figur 2 er nyttig for bl a å identifisere hva slags indikatorer en alternativt kan bruke for mer nøyaktig å måle den faktiske sirkulasjonen av kontanter blant publikum.

I prinsippet vil en fullstendig måling av sirkulasjonsmønsteret for kontanter i det store kretsløpet forutsette informasjon om antall transaksjoner og verdier for alle pilene i figur 2. Denne informasjonen eksisterer imidlertid ikke verken i Norge eller andre land. Likevel finnes det

Tabell 3. Volum og omsetningsverdi av kontantuttak i Norge 1996–1999. Årstall

Volum (millioner transaksjoner)				
År	Minibank	Skranke	Cash back	Total
1996	97,6	53,0	43,0	193,7
1997	103,9	45,7	57,4	206,9
1998	107,1	40,5	76,5	224,1
1999	107,3	34,6	102,0	243,9
Omsetningsverdi (milliarder kroner)				
År	Minibank	Skranke	Cash back	Total
1996	84,6	182,9	15,8	283,3
1997	94,5	167,2	21,1	282,8
1998	102,1	152,6	28,1	282,8
1999	105,5	133,0	39,4	277,9
Gjennomsnittlig verdi per transaksjon (i kroner)				
År	Minibank	Skranke	Cash back	Total
1996	867	3448	367	1463
1997	910	3662	367	1366
1998	953	3770	367	1262
1999	983	3840	386	1139

Kilde: Norges Bank, BBS, enkelte forretningsbanker og Fellesdata
Omsetningsverdi av uttak over skranke er i større grad basert på anslag enn de øvrige tallseriene.

en enkel og generell måte å få informasjon om kontantenes sirkulasjon på, nemlig ved å måle verdien av kontantene som publikum tar ut i en gitt periode. Kontanter kan tas ut gjennom uttak i skranke, minibank og «cash-back»-tjenester. Tabell 3 viser disse størrelsene for perioden 1996–1999.

Poenget med sirkulasjonsindikatorene i tabell 3 er at vi bedre forstår strukturelle trekk knyttet til selve bruken (sirkulasjonen) av kontanter enn ved å se bare på utviklingen i kontantbeholdningen. Perioden vi har sirkulasjonstall for, er dessverre for kort til å kunne trekke noen endelige konklusjoner om utviklingen i kontantenes bruksmønster på hele 1990-tallet. Stabilt høye uttaksbeløp i perioden 1996–1999 gir grunnlag for å hevde at bruken av kontanter var stabil på slutten av 1990-tallet. Tall i tabell 3 støtter dermed våre hovedfunn fra analysen av beholdningstall (jf. tabell 1 og 2).

Uttak i skranke er fortsatt publikums viktigste forsyningskanal for kontanter, målt i verdi. Men antall uttak er betydelig redusert, og det gjennomsnittlige uttaksbeløpet har økt. Introduksjon av «cash-back»-tjenester i 1992 har sannsynligvis forandret sirkulasjonsmønsteret for kontanter ved bl.a. å redusere antall uttak i skranke og ved å stabilisere antall uttak fra minibankautomater. «Cash-back»-tjenester ble i 1999 brukt nesten like ofte som minibankautomatene, men det gjennomsnittlige beløpet som tas ut ved «cash-back» er under halvparten av gjennomsnittsbeløpet som tas ut i minibanker. Summen av antall uttak fra de tre uttakskanalene har økt betydelig i perioden 1996–1999 (med om lag 25 prosent), mens den totale verdien av uttak har vært stabil eller svakt fallende.

Sirkulasjonstallene i tabell 3 er overraskende, sett i lys av den økte bruken av betalingsinstrumenter som konkurrerer med kontanter. Vi drøfter dette poenget i neste avsnitt.

² Her er det viktig å minne om at kontantene ikke bare benyttes som transaksjonsmiddel. Kontantene benyttes også som middel til formuesoppsparing. Vi skal komme tilbake til dette senere.

Tabell 4. Utvikling i noen sentrale konkurrerende betalingsinstrumenter (1995–1999)

	Verdi i 1995 (millioner kroner)	Prosent av BNP i 1995	Verdi i 1999 (millioner kroner)	Prosent av BNP i 1999	Verdi-ending (1995–1999)
1. Betalingskort	70 449	7,6%	184 860	15,5%	162,4%
2. Brevgiro	214 990	23,1%	597 561	50,1%	177,9%
3. Telegiro	2 100	0,2%	55 589	4,7%	2547,1%
4. Nettgiro	..	..	39 749	3,3%	..
5. Sjekk	342 000	36,8%	138 912	11,6%	-59,4%
Alle konkurrerende instrumenter (1+2+3+4+5)	629 539	67,8%	1 016 671	85,2%	61,5%
Giro betalt med kontanter i skranke	260 000	28,0%	143 800	12,1%	-44,7%

Kilde: Norges Bank

Utviklingen i bruken av konkurrerende betalingsinstrumenter

Utstrakt og økende bruk av konkurrerende betalingsinstrumenter vil innebære at kontanter brukes mindre til direkte betalinger for varer og tjenester eller ved innbetaling med kontanter over skranke i banker og postkontor. Tabell 4 viser utviklingen i omsetningsverdi for noen betalingsinstrumenter som konkurrerer med kontanter.

Bruken av betalingskort har økt betydelig de siste ti årene målt både i antall transaksjoner og i transaksjonsverdi. Om lag 50 prosent av alle kontantløse transaksjoner foretas med betalingskort i dag. Tabellen viser en dobling av transaksjonsverdien for betalingskort som andel av BNP, fra 7,6 prosent i 1995 til 15,5 prosent i 1999. Brevgiro, Telegiro og Nettgiro er girobaserte tjenester som i stor grad konkurrerer med hverandre og med sjekker. De konkurrerer imidlertid også med kontanter når det gjelder betaling av regninger, siden det er betydelige girobeløp som fremdeles innbetales kontant i skranke. Men dette benyttes vesentlig mindre nå enn før – tabell 4 viser et kraftig fall (om lag 45 prosent) i verdien av giro betalt med kontanter i perioden 1995–1999.

Sjekker er et av de eldste konkurrerende betalingsmidler til kontanter. Bruk av sjekker har falt dramatisk de siste årene; sjekkenes omsetningsverdi falt 60 prosent bare i løpet av de siste fem årene fram til 1999. Det er liten tvil om at bankenes høyere gebyrer på bruk av sjekk er en viktig årsak til denne markante reduksjonen i tillegg til at sjekk har blitt mer tungvint å benytte i forhold til andre betalingsinstrumenter. Vi vet imidlertid lite om hvilke – og i hvor stor grad – andre betalingsinstrumenter har overtatt sjekkenes markedsandeler. Økningen i bruk av bedriftsterminalgiro (ikke vist i tabellen) og andre girotjenester som i hovedsak benyttes av foretak, er sannsynligvis motparten til fallet i bruk av sjekker. Vi kan likevel ikke utelukke at i visse tilfeller brukes kontanter i stedet for sjekker i større grad nå enn før.

Sett under ett har *verdien* av transaksjoner med konkurrerende betalingsinstrumenter økt med om lag 60

prosent. Ser man på utviklingen i *antall* transaksjoner med konkurrerende betalingsinstrumenter blir denne tendensen enda mer fremtredende. Den markante økningen i bruk av disse betalingsinstrumentene, og særlig økningen for betalingskort, tyder på at kontantene har tapt betydelige markedsandeler i mellomstore og store betalinger på salgsstedet for varer og tjenester. En annen indikasjon på dette får man ved å se på transaksjoner med konkurrerende betalingsmidler som *andel av BNP*, der vi finner at denne andelen er økt fra 68 prosent i 1995 til 85 prosent i 1999. Bruker en tall for det nominelle private forbruket i stedet for BNP (ikke vist i tabell 4), finner en at økningen i bruk av andre betalingsmidler er enda mer markant. Dette kan tolkes som at kontantene i stadig mindre grad brukes til oppgjør for publikums kjøp av varer og tjenester. Det paradoksale er at denne tendensen ikke reflekteres i beholdnings- og sirkulasjonsindikatorene (jf. tabell 1, 2 og 3).

Analysen hittil viser at bildet av bruken av kontanter i Norge er sammensatt og til dels overraskende. Det har vært en kraftig økning i bruken av betalingsinstrumenter som konkurrerer med kontanter på 1990-tallet (jf. tabell 4). Man forventer da å se en tilsvarende kraftig nedgang i bruken av kontanter i samme periode. Dataene våre viser imidlertid noe helt annet:

- Fallet i kontantbeholdningen på 1980-tallet i forhold til bl.a. BNP og privat konsum har nesten stoppet opp på 1990-tallet (jf. tabell 2).
- Den nominelle verdien av kontantbeholdning per innbygger har økt med om lag 40 prosent i perioden 1990–1999. Den reelle kontantbeholdning per innbygger har økt med 15 prosent i samme periode (jf. tabell 1).
- Verdien av kontantuttak har bare gått marginalt ned i perioden 1996–1999 (jf. tabell 3).

Disse poengene kan indikere at en betydelig – og muligens økende – andel av kontantbeholdningen ikke brukes til vanlige transaksjonsformål. I det følgende skal vi se nærmere på dette.

Hva kan forklare bruken av kontanter i Norge på 1990-tallet?

Kontanter benyttes som transaksjonsmiddel parallelt med andre betalingsinstrumenter. Vi antar at i betalingsituasjoner hvor en kan benytte flere alternative betalingsinstrumenter, vil en rasjonell bruker stort sett benytte de betalingsinstrumentene som er «billigst» og «enklest» for vedkommende. Hvor effektivt et betalingsinstrument er, avhenger ikke bare av instrumentets tekniske eller fysiske egenskaper, men også av brukers preferanser. Disse preferansene er igjen avhengige av forhold som alder, utdanningsnivå, osv. Dersom vi ser bort fra forskjeller hos brukerne knyttet til disse parametrene, antar vi at *transaksjonskostnadene* bør være hovedfaktoren som bestemmer valget av et betalingsinstrument framfor et annet.

Bruk av kontanter innebærer ikke noen direkte kostnader per transaksjon, i motsetning til andre betalingsmidler. Men anskaffelse av en kontantbeholdning innebærer tids- og transportkostnader og eventuelt gebyrer. Tids- og transportkostnader og uttaksgebyrer får en rasjonell bruker til å foreta så få uttak som mulig av et så stort beløp som mulig. På den annen side innebærer store kontantbeholdninger tapte renteinntekter og økte sikkerhetskostnader (dvs. kostnader knyttet til risikoen for å miste kontantbeholdningen). Disse kostnadene og priser/gebyrer på de konkurrerende betalingsinstrumentene er de faktorene som påvirker den optimale størrelsen på en kontantbeholdning for transaksjonsformål. Med dette som utgangspunkt viser Larsen og Skagemo (1997) at kontanter har et komparativt fortrinn i forhold til andre betalingsinstrumenter når det gjelder små betalinger, mens konkurrerende betalingsinstrumenter har et komparativt fortrinn når det gjelder mellomstore og store betalinger. Utviklingen i infrastrukturen for betalingstjenester har med stor sannsynlighet forsterket dette forholdet på 1990-tallet. Vi skal kort vise hvorfor.

De siste årene har vi sett en betydelig nedgang i bankenes og særlig postens filialnett. Videre har bankene generelt redusert servicegraden for utbetalinger over skranke. Tilgjengeligheten til kontanter over skranke er dermed betydelig redusert.³ Dette fører isolert sett til økte tids- og transportkostnader for publikum og er sannsynligvis en viktig faktor bak økningen av det gjennomsnittlige uttaksbeløpet i skranke de siste fem årene fram til 1999 (jf. tabell 3). Minibanknettet er godt utbygd i Norge (ca. 2000 automater i 1999), men økningen i antall minibanker har avtatt de siste årene. Cash-back-ordningen er gebyrfri og benyttes i stor grad til uttak av små beløp (jf. tabell 3). Om lag hver tredje transaksjon i betalingsterminaler involverer uttak av kontanter. Det finnes i dag over 50 000 betalingsterminaler i Norge. Dette innebærer en formidabel økning i tilgjengeligheten til kontanter, særlig tatt i betraktning at antall betalingsterminaler er ti ganger større enn antallet

bank/postkontorer og minibanker til sammen. Økning av tilgjengeligheten til små kontantbeløp via «cash-back»-tjenesten styrker kontantene som betalingsmiddel ved små betalinger. Økte tids- og transaksjonskostnader knyttet til uttak i skranke svekker sannsynligvis kontantene i forhold til brevgiro og elektronisk giro i mellomstore og store betalinger.

Utviklingen i infrastrukturen gjennom 1990-tallet tilsier med andre ord at det er blitt lettere og billigere å bruke kontanter til småtransaksjoner, mens det er blitt vanskeligere og dyrere å bruke kontanter til mellomstore og store transaksjoner. Dette burde ha resultert i lavere kontantbeholdninger og mindre bruk (sirkulasjon) av kontanter til vanlige transaksjonsformål hos publikum. Som vi har vist, har både kontantbeholdningen og sirkulasjonen av kontanter vært stabil det siste tiåret. Derfor må det være andre forhold enn bruken av kontanter til vanlige transaksjonsformål som kan forklare utviklingen på 1990-tallet.

Kontantene brukes ikke bare til vanlige transaksjonsformål. De kan også brukes til oppbevaring av formue og for transaksjoner i den uregistrerte delen av økonomien samt i operasjoner knyttet til skatteunndragelse («svart økonomi»). Nedenfor drøfter vi nærmere disse faktorene, som sannsynligvis kan bidra noe til å forklare hvorfor beholdning og sirkulasjon av kontanter ikke har gått ned på 1990-tallet.

Anonymitet

En viktig egenskap ved kontanter er at de sikrer brukeren anonymitet. Anonymitet antas å være særlig viktig i den «svarte økonomien». Det finnes etter hvert en omfattende litteratur som viser at bruken av kontanter i mange land er svært stor innen gambling, narkotikahandel og skatteunndragelse. I en internasjonal sammenligning har Schneider og Enste (2000) på bakgrunn av informasjon om bl.a. verdien av kontantbeholdningen beregnet at den svarte økonomien i Norge utgjør mer enn 13 prosent av BNP og at de fleste betalinger her gjøres opp med kontanter. Bare omfanget på det svarte arbeidet ble av Skattedirektoratet for en del år tilbake anslått til å utgjøre 5–6 prosent av BNP. Hele den «svarte økonomien» vurderes å ha nådd et dobbelt så stort omfang ifølge Skattedirektoratet (1999). Dette betyr i så fall at «person til person»-betalinger – vist i vår sirkulasjonsmodell i figur 2 – er en mye viktigere sirkulasjonskanal for kontanter enn det man i utgangspunktet skulle tro, på grunn av den «svarte økonomien».

Det er ikke noe som tyder på at skatteunndragelse, narkotikahandel, smugling og lignende aktiviteter ble redusert i omfang på 1990-tallet i Norge; snarere tvert imot. Konklusjonen blir derfor at kriminalitet og skatteunndragelse har vært og er sterke motiver for å holde betydelige kontantbeholdninger. Hvor stor betydning det har for kontantbeholdningen, kan vi imidlertid ikke si noe om.

³ Det er imidlertid fortsatt mulig å ta ut penger hos landpostbudene.

Kostnader ved bruk av kontanter til oppbevaring av formue

Bruk av kontanter til oppbevaring av formue er beheftet med tre typer kostnader: Kostnader knyttet til tap av renter som en ville få dersom pengene var plassert i rentebærende finansielle instrumenter, kostnader knyttet til tap av formuens verdi på grunn av inflasjon, og risikokostnader knyttet til eventuelt tap eller tyveri av kontantformuen. Disse kostnadene påløper uansett, og begrenser oppbevaringen av betydelige summer i kontanter. Det er likevel noen faktorer som har redusert virkningen av disse faktorene. For det første har den makroøkonomiske situasjonen de siste ti årene, med gjennomgående lav inflasjon og lave renter (i motsetning til store deler av 1980-tallet), redusert kontantenes oppbevaringskostnader. For det andre er Norge et relativt trygt land med lav kriminalitet. Dette innebærer lavere sannsynlighet for innbrudd eller tyveri og reduserer derfor risikokostnadene knyttet til oppbevaring av kontanter. Nordmenn har derfor ikke hatt noen sterk økonomisk motivasjon for å redusere formue holdt i kontanter gjennom 1990-tallet.

Alderssammensetning

Bruksmønsteret for betalingsinstrumenter varierer mellom ulike aldersgrupper i befolkningen. I april 1998 foretok Norsk Gallup/BBS en brukerundersøkelse som viser at eldre i større grad enn yngre foretrekker kontanter fremfor betalingskort. Dette har sammenheng med at eldre ofte ikke er like mottakelige for ny teknologi som andre aldersgrupper. Alderssammensetningen påvirker også bruken av kontanter til oppbevaring av formue. Det er en del personer, særlig eldre, som ikke synes at plassering av penger i bankvesenet er en funksjonelt bra løsning for dem, eller de føler seg tryggere når de vet at de selv disponerer et visst beløp i kontanter. Disse holdningene er en årsak til fortsatt høy oppbevaring av kontanter. En økende andel av eldre i den norske befolkningen kan ha favorisert økte kontantbeholdninger både til transaksjons- og oppbevaringsformål på 1990-tallet. Vi har imidlertid ikke empirisk grunnlag for å vurdere hvor stor effekten av denne faktoren er.

Oppsummering

Kontopenger har i økende grad erstattet kontanter som transaksjonsmiddel. Kontantbeholdningen som andel av BNP og andre relevante makroøkonomiske størrelser har imidlertid vært stabil på 1990-tallet, og den gjennomsnittlige nominelle kontantbeholdning per innbygger har økt betydelig. Det er særlig to forhold som synes å kunne forklare denne overraskende utviklingen. For det første er anonymitet stadig en viktig årsak til å opprettholde store kontantbeholdninger i den «svarte økonomien». For det andre har lav inflasjon, lave renter og holdninger/vaner blant eldre sannsynligvis favorisert kontanter som middel til formuesoppbevaring på 1990-tallet.

Det er likevel grunn til å understreke kontantenes sterke posisjon som betalingsmiddel for småbetalinger. Det er fortsatt slik at det er kostnadsfritt å betale med sedler og mynt, det finnes fortsatt ingen betalingsinstrumenter for småbetalinger som er like effektive som kontanter og tilgjengeligheten av kontanter har økt via «cash-back»-ordningen, som så langt har vært gebyrfri. Den økende bruken av «cash-back»-tjenester og minibankautomater går sammen med den økende bruken av betalingskort, som utkonkurrerer kontanter i mellomstore og store betalinger av vare- og tjenestekjøp. Kontantenes posisjon som betalingsmiddel ved småtransaksjoner styrkes, mens de svekkes som betalingsmiddel ved mellomstore og store transaksjoner.

Referanser

- Larsen, Kai og Sverre W. Skagemo (1997): «Kontanters rolle som betalingsmiddel». *Penger og Kreditt* nr. 4/97, s. 533–539.
- Norges Bank (2000): «Betalingsformidling: Rapport 1999», Norges Bank, Oslo.
- Schneider, Friedrich og Dominik H. Enste (2000): «Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences». *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVIII (March 2000), s. 77–114.
- Skattedirektoratet (1999): «Kunnskap om den svarte økonomien», Stausrapport til Finansdepartementet fra Skattedirektoratet, 1. februar 1999.